

НОВА ПРАЦЯ З ІСТОРИЧНОЇ ЛЕКСИКОЛОГІЇ

[Рибак К. Б. "Історія найменувань податкової сфери української мови" (Спеціальність 035 Філологія. Запоріжжя, 2021. 225 с.)]

Дисертаційне дослідження Катерини Богданівни Рибак здійснене як комплексний семантико-словотвірний аналіз найменувань, співвідносних із сферою податків. Щонайтісніше пов'язана з історією економічних і державних стосунків, ця група лексики відображає розвиток господарських відносин, економічної культури етносу. Такий істотний складник формування ідентичності українського народу, попри періодичний інтерес дослідників, уперше цілісно вивчено на відрізьку від найдавніших праслов'янських реконструкцій, фіксацій у джерелах писемної доби до сучасності. Особливо зростає кількість і значення цих найменувань нині, з активізацією державотворчих процесів у непростих умовах економічних криз, глобалізації, встановленні нових і розривах звичних економічних зв'язків. Авторка вперше пропонує діахронне дослідження лексико-семантичних полів податкової сфери, чим і визначена актуальність її роботи.

Авторка визначила, що об'єктом дослідження є назви, пов'язані з податковою сферою, а саме назви податків і зборів, суб'єктів, об'єктів процесу оподаткування, засвідчені в літературно-писемних джерелах від XI до початку XXI ст. Предметом дослідження є походження, лексичні, дериваційні й семантичні процеси, що зумовили розвиток цих найменувань в історії української мови.

К. Б. Рибак здійснила належний огляд праць із історичної лексикології – оглядових і спеціальних, присвячених вивченню соціально-економічної, торговельної, юридичної, фінансово-кредитної термінології тощо, це дає підстави вважати: дисертантка глибоко розуміє теоретичні й практичні питання, дотепер у цій царині не з'ясовані.

Застосовані в роботі методи відображають модерну концепцію мовознавства як поліпарадигмальної сфери гуманітарних знань, що поєднує напрацювання порівняльно-історичної та системно-структурної парадигм у вивченні феномену динамічності мовної системи.

Відповідно до мети й поставлених завдань викладено результати групування досліджених одиниць за лексико-семантичними групами та продемонстровано залежність їхнього складу від етапів розвитку торгово-економічних зв'язків, держави та певної мовної ситуації. Кожна з ЛСГ характеризується конкретними структурними особливостями, встановленими авторкою: вона вказує на продуктивні й непродуктивні способи словотвору, засвідчує вплив мов сусідніх держав на засвоєння нових одиниць, характеризує й актуалізує системні зв'язки між одиницями цих груп лексики.

Перший розділ "Лексико-семантична група "податкові найменування" як форма відображення реалій динаміки перехідних суспільств" присвячено встановленню передумов і теоретичних засад розгляду об'єкта. Тут перелічено праці з синхронної й діахронної лексикології, у яких розглядалися одиниці суспільно-економічної, фінансової, правової сфер. Авторка виявляє переконливе володіння теоретичним матеріалом, глибоко аналізує проблему екстралінгвальних чинників на формування й

динаміку назв податкової сфери, вказує на її дифузний характер – поєднання терміноодиниць і багатозначних лексем. Увиразнює авторське бачення структури ЛСГ рис. 1 (с. 34), що поєднує в схему назви базових понять.

У другому розділі "Лексика податкової сфери праслов'янського та давньокиївського періоду" подано перелік відібраних з етимологічних словників реконструйованих лексем, які авторка ретельно розподіляє поміж семантичними групами. Тут детально описано значення відібраних форм, що передбачало глибоке розуміння відомостей з історії економічних відносин, вказано на найпродуктивніші способи творення дериватів, влучно відзначено множинність словотвірних мотивацій (с. 55).

Обґрунтовано й переконливо є структура третього розділу "Найменування податкової сфери в середньоукраїнській мові (XIV–XVIII ст.)". Тут широко проілюстровано багатство лексичної системи того часу, різновекторність джерел її поповнення, вказано на слова, збережені з попередніх епох і новозасвоєні. Виявляючи загальні словотвірні тенденції, авторка вдало відзначає переважання морфолого-синтаксичного й афіксального способів словотворення досліджуваних назв.

Четвертий розділ роботи "Податкові найменування новоукраїнській мові" узагальнює систему лексичних одиниць, що фіксуються джерелами від кінця XVIII до початку XX ст.

Строго дотримана послідовність викладу, багатство залучених джерел, уважність у визначенні словотвірної будови дали змогу вичерпно представити обсяг і групування лексико-семантичних одиниць. Авторка доводить, що в цей час переважають морфолого-синтаксичний і морфологічний способи творення нових одиниць, виявляє субстантивно-ад'єктивні словосполучення й встановлює синонімічні зв'язки, виокремлює запозичення з грецької, латинської, литовської мов, які проникли через молдавську, польську, російську, словацьку й угорську мови (с. 130–131). Це дає їй підстави підтвердити гіпотезу про системну організованість досліджуваних найменувань.

П'ятий розділ присвячено розгляду лексики радянського періоду та зламу XX–XXI ст.

Тут серед спостережених одиниць з'являються ті, що вже починають виконувати стилістичну функцію – історизми й архаїзми в художніх текстах, радянськи-російнізми, помічає розширення переліку спостережених структурних моделей. К. Б. Рибак впевнено виокремлює лексеми, утворені слово- і основокладанням, складносклоєнням, вказує на моделі 'іменник+прикметник', 'іменник+прикметник+іменник', на ті, що зорієнтовані на моделі підрядних речень.

Висновки глибокі, відповідають поставленим завданням. Тут перелічено у встановленому порядку виявлені лексеми та подано кількісне співвідношення між окремими ЛСГ. Авторка тонко відзначає, що з кожним хронологічним етапом зростає кількість назв податків: від 3 %,

зафіксованих у праслов'янському періоді, до 23 % в українській мові ХХ–ХХІ ст. Кількісні показники, розраховані для кожної підгрупи лексики, увиразнюють загальну динаміку лексичної системи і підтверджують висновки про розвиток вторинного аналітизму: субстантивно-ад'єктивні словосполучення складають від 5 % на початкових етапах до 57 % у сучасній мові.

Теоретичне значення роботи визначене внеском до історичної лексикології шляхом розробки понять "лексико-семантичне поле", "лексико-семантична група", "назва понять податкової сфери", до історичної дериватології – сукупністю встановлених типових схем словотворення досліджуваних одиниць. Загалом робота доповнює теоретичне мовознавство висновками про провідні тенденції динаміки лексичної і словотвірної підсистем.

Результати роботи можна використовувати для викладання курсів "Історія української мови" (розділи "Історична лексикологія", "Історичний словотвір"), "Сучасна українська літературна мова", спецкурсів із термінознавства й історичного термінознавства. Матеріали праці знадобляться під час укладання історико-етимологічних словників.

Високо оцінюючи дисертаційну працю К. Б. Рибак, маємо висловити деякі міркування.

Хоча перелік використаних праць із мовознавства й економіки, доданий до праці, достатньо повний, нам здається, що докторська робота О. І. Баїк "Понятійно-категоріальний апарат податкового права" (2019) у цьому списку була б не зайвою.

До певних неточностей призвів переклад назви праці Г. М. Миронової про назви одягу в давньоукраїнській мові, хоча в оригіналі йшлося про давньоруську мову (с. 25). Можливо, відмінності у тлумаченні цих термінів слід було б авторці врахувати.

Хотілося б почути уточнення щодо кваліфікації мовної ситуації в Київській Русі, бо на с. 39 наведено лише думку Л. Масенко з визначенням її як диглосної, хоча відомо, що переносити в минуле такі соціолінгвістичні висновки не завжди доречно. Ця ідея Б. Успенського насправді має величезний спротив і викликала й викликає дискусії, див., напр., працю М. Шапіра "Теорія церковнослов'янсько-руської диглосії і її сторонники" (Russian Linguistics 1989 vol. 13 N 3, 271–309) чи працю А. Алексєєва "Почему в Древней Руси не было диглосии" (1989). Шкода, що не актуалізовано думок інших

дослідників, які заперечували цей теоретичний постулат, не враховано міркувань В. Русанівського про децю спрощені інтерпретації мовної ситуації цього періоду.

Крім А. Кримського й І. Огієнка (с. 39), які стежили за прикладами впливу розмовної мови на літературно-писемну, ідеї взаємодії різних джерел її поповнення приваблюють і сучасних дослідників історії слов'янських мов.

Можливо, випадково до назв податкової сфери залучено дериват *дворанинь* (с. 64), помилково до типу творення за допомогою конфікса *по-...Ø* віднесено форми *погородьє*, *полюдиє* (с. 64). Недоглядом слід вважати вказане походження слова **mytn'a* як субстантивацію форми короткого прикметника **mytnъjъ* (с. 56), треба: *форми жіночого роду*.

Хотілося б запитати, чому назви підпунктів третього розділу роботи розподілено за підперіодами ранньої й пізньої середньоукраїнської мови, якщо загальновідома періодизація Ю. Шевельова налічувала їх три, а не два: ранній середньоукраїнський, власне середньоукраїнський і пізній середньоукраїнський.

Притаманне молодим дослідникам прагнення відтворити всю відому інформацію, зокрема щодо походження тих чи інших форм, змушує залишати без уточнення: до якої ж думки пристає сам автор? (див., наприклад, с. 74 – міркування про походження слова *куница*).

Змушені висловити окремі міркування щодо стилю викладу. У роботі трапляються тавтологічні вислови: *лексикографічних праць, що відображають лексику* (с. 2), *дослідження в мовознавчих дослідженнях* (с. 27), *формування податкових найменувань як окремої лексико-семантичної групи, що формувалася в різні мовні періоди* (с. 32). Потребують редагування такі міркування: *Назви яких мотивуються шкурою відповідної тварини* (с. 33) – треба *назвою шкури* (с. 33), *до контролерів слід віднести назви службовців* (с. 142) – треба *назва контролерів, лексеми організацій та установ* (с. 147) – треба *лексми на позначення організацій та установ* тощо.

Водночас наголосимо, що проаналізована дисертація має перспективу й заслуговує на монографічне видання. Ця книжка, зі словопоказчиком і ґрунтовною бібліографією, стала б у пригоді всім, хто вивчає історичний словотвір, історичну морфеміку, історичну лексикологію і загалом – українську мову.

Надійшла до редколегії 03.04.22

Halyna Naienko, Doctor of Philology, Professor
ORCID: 0000-0003-0485-5068
e-mail: h.naienko@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

A NEW STUDY ON HISTORICAL LEXICOLOGY

[Rybak K.B. History of nominations of tax sphere in the Ukrainian language (Speciality 035. Philology. Zaporizhia, 2021. 225 p.)]